

Krzysztof Stefaniuk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

mdeneka@gmail.com

Zasady prawa w systemach i podręcznikach prawa cywilnego

The Principles in the Civil Law Systems and Handbooks

STRESZCZENIE

W tytułowych opracowaniach prezentowane są dwie koncepcje „zasad prawa” (cywilnego). Zgodnie z pierwszą z nich zasady prawa cywilnego to wyróżniające się doniosłością na obszarze tej gałęzi swoiste normy prawne; według drugiej – zasady prawa cywilnego to podstawowe założenia i idee przewodnie tej gałęzi prawa. Ta odmiennosc w pojmowaniu zasad – wydawałoby się fundamentalna – nie wpływa jednak w sposób realny i istotny na przypisywaną zasadom przez poszczególnych autorów rolę w procesie tworzenia, a zwłaszcza stosowania prawa cywilnego. Zasady wskazują właściwy, zgodny z celami i wartościami, które wyrażają, sposób interpretacji przepisów prawnych. Poza tym zasady prawa cywilnego współtworzą, wraz z tzw. cywilistyczną metodą regulacji, syntetyczny obraz celów i wartości tej gałęzi prawa.

Słowa kluczowe: zasady prawa; zasady-normy; zasady-podstawowe założenia i idee przewodnie; rola zasad w prawie cywilnym

I. PROBLEMATYKA ZASAD PRAWA W OGÓLNYCH CHARAKTERYSTYKACH PRAWA CYWILNEGO – UWAGI WSTĘPNE

Na wstępie wypada zauważyć, że wyrażenie „zasady prawa”, a właściwie „zasady prawa cywilnego” (kodeksu cywilnego) lub „zasady prawa prywatnego”, występuje w *Systemie prawa cywilnego* i *Systemie prawa prywatnego*¹ oraz chyba we wszystkich podręcznikach części ogólnej prawa cywilnego opublikowanych

¹ *System prawa cywilnego*, t. 1: *Część ogólna*, red. S. Grzybowski, Wrocław 1985; *System prawa prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012. Niniejsze opracowanie uwzględnia również publikacje: A. Stelmachowskiego (*Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998) i C. Żuławskiej (*Zasady prawa gospodarczego prywatnego*, Warszawa 1995).

po wejściu w życie kodeksu cywilnego – jako tytuł rozdziału lub paragrafu. Poza tym termin „zasada”, odniesiony do jakiegoś uregulowania, pojawia się nader często w różnych miejscach tych i innych opracowań przy charakteryzowaniu poszczególnych instytucji, pełniąc tam funkcję syntetycznego opisu określonego, spośród teoretycznie możliwych, sposobu unormowania danej kwestii (np. zasada *superficies solo cedit*, zasada pierwszeństwa praw wpisanych do księgi wieczystej przed niewpisanymi, zasada szczególności hipoteki itd.). Wyróżnianie czy formułowanie „zasad” w tym ostatnim sensie (opisowym) jest niewątpliwie przydatne w nauczaniu prawa, ale może również mieć znaczenie, eksponując przyjęty, a więc preferowany przez ustawodawcę, taki czy inny kształt danej instytucji prawnej dla wykładni normujących tę instytucję przepisów. Co prawda, Z. Radwański w pierwszym wydaniu podręcznika do części ogólnej prawa cywilnego postulował, by nie używać terminu „zasada” w takim znaczeniu², jednak nie spotkało się to z odzewem w literaturze; postulat ten nie został zresztą powtórzony w późniejszych wydaniach tego podręcznika.

Poniższa relacja przedstawia wypowiedzi dotyczące zasad sformułowane w podręcznikach części ogólnej oraz w partiach systemów obejmujących tę część w ramach ogólnych rozważań o prawie cywilnym (jako rozdział lub paragraf). Taka lokalizacja tych wypowiedzi sama w sobie oznacza, że ich autorzy przypisują tak czy inaczej pojmowanym zasadom jakąś szczególną rolę lub rolę na obszarze całej tej gałęzi prawa, a treść tych wypowiedzi dowodzi, że wyrażenie „zasada prawa cywilnego” służy w nich bez wątpienia do wskazania na „zasadniczość” określonych uregulowań lub realizowanych w nich celów i wartości. Zasady prawa cywilnego odzwierciedlają więc – w intencji formułujących je autorów – istotne, znamionowe właściwości tej gałęzi, tworzące – obok metody regulacji – jej obraz. Powyższe spostrzeżenie co do sensu wyróżniania w charakterystykach prawa cywilnego jego „zasad” jest bardzo ogólne i stanowi zaledwie wstęp do wyjaśnienia przyjmowanych przez autorów koncepcji „zasad prawa”, źródeł i przypisywanych zasadom szczegółowych ról czy funkcji. Dalsze uwagi stanowią próbę wyjaśnienia tych kwestii, natomiast ich przedmiotem nie jest pełne przedstawienie tworzonych przez autorów katalogów zasad ani analiza przyjmowanej treści wyróżnianych poszczególnych zasad. Jednakże, mimo takiego założenia, trudno nie wspomnieć w tym miejscu o dużej rozbieżności stanowisk co do wyróżniania lub nie określonych zasad, a w konsekwencji – co do ich liczby. Najszerszy katalog zasad prawa cywilnego, obejmujący aż kilkanaście, przedstawił kontynuatorzy podręcznika A. Woltera³, inni autorzy są bardziej „oszczędni” w formułowaniu zasad, np. jedynie trzy zasady – z podkreśleniem, że są to zasady

² Z. Radwański, *Zarys części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 1979, s. 21 i n.

³ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2000, s. 29 i n.

podstawowe – wyróżnił A. Stelmachowski w *Zarysie teorii prawa cywilnego* (zasada autonomizmu, zasada bezpieczeństwa obrotu, zasada słuszności)⁴. W niektórych opracowaniach⁵ formułowane są odrębnie określone zasady (np. zasada ochrony bezpieczeństwa obrotu, zasada ochrony dobrej wiary), łączone w innych⁶ w jedną (zasada bezpieczeństwa obrotu).

Wskazując na różnice w zestawach wyróżnianych w literaturze zasad, nie można jednocześnie nie wspomnieć, że na kształtowanie opinii na temat treści zasad nie miały wpływ miał czas, w którym opinie te powstawały: przed i po 1989 r. – co jest w pełni zrozumiałe, zważywszy na dokonane po tej dacie w naszym kraju zasadnicze przemiany stosunków społeczno-gospodarczych i politycznych, mające wpływ na kształt prawa w ogólności, a prawa cywilnego w szczególności. Przykładowo w cytowanym wyżej *Zarysie* (rok wydania: 1998) A. Stelmachowski pominął dwie zasady z przedstawionych uprzednio we *Wstępie do teorii prawa cywilnego* (wyd. 1 – 1969 r., wyd. 2 – 1984 r.), które po zmianach ustrojowych w naszym kraju straciły – jak podkreśla autor – aktualność. Zmian w katalogu zasad, przedstawionym w podręczniku z 1979 r. – mających oczywisty związek z przemianami ustrojowymi w naszym kraju – dokonał w późniejszych wydaniach Z. Radwański⁷. Różniący się zasadniczo i liczbą, i treścią, w porównaniu z listą sporządzoną uprzednio w innych warunkach ustrojowych przez A. Woltera, zestaw zasad prawa cywilnego zaproponowali kontynuatorzy jego podręcznika.

Wykonanie określonego wyżej zadania – przedstawienia opinii na temat pojęcia, źródeł i funkcji zasad – nie jest łatwe z dwóch powodów. Przede wszystkim dlatego, że rozważania na temat „zasad” (w znaczeniu innym niż opisowe) zawarte w podręcznikach części ogólnej prawa cywilnego i systemach (także w opracowaniach A. Stelmachowskiego i C. Żuławskiej⁸) – z wyjątkiem uwag M. Safjana w *Systemie prawa prywatnego*⁹ – skupiają się właśnie raczej na formułowaniu katalogu zasad i opisie poszczególnych z nich niż na analizie pojęcia zasad, ich „umiejscowienia” wewnątrz lub na zewnątrz systemu norm prawnych, źródeł i znaczenia. Wywody w tych ostatnich kwestiach są więc dość lakoniczne. Drugą tego przyczyną jest to, że wypowiedzi w tej materii są nie zawsze precyzyjne i nie zawsze są spójne.

⁴ A. Stelmachowski, *op. cit.*, s. 46 i n., 83 i n.

⁵ Por. np. A. Doliwa, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2012, s. 7 i n.

⁶ A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2010, s. 41 i n.

⁷ Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2003, s. 16 i n.; Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2011, s. 16 i n.

⁸ C. Żuławska, *op. cit.*, s. 24 i n.

⁹ M. Safjan, [w:] *System prawa prywatnego*, rozdz. VI, s. 317 i n.

Co prawda, bez trudu da się zauważyć, że powszechne wśród autorów jest przeświadczenie, iż na treść zasad prawa wpływają stosunki społeczno-gospodarcze i polityczne, jak też przekonania moralne panujące w społeczeństwie¹⁰. Jednakże opinia ta nie stanowi *per se* podstawy do wnioskowania o ich określonym, a przy tym jednakowym stanowisku we wskazanych wyżej kwestiach.

II. DWIE KONCEPCJE ZASAD PRAWA

Mimo lakoniczności większości wypowiedzi dotyczących koncepcji zasad prawa (pojęcia, źródeł, znaczenia) i nieostrości niektórych z nich, można jednak stwierdzić, że wyrażane są w nich – jeśli pominąć szczegóły – dwa stanowiska co do koncepcji zasad prawa, a ściślej – zasad prawa cywilnego. Część autorów wyodrębnia i kwalifikuje jako zasady prawa (cywilnego) szczególny rodzaj norm prawnych¹¹. Twierdzą oni, że zasady to normy: a) wyróżniające się doniosłością i szczególną rolą pełnioną na obszarze prawa cywilnego, wskazujące na wartości, jakie normy tej gałęzi „przede wszystkim powinny realizować”, które mogą być spełnione w większym lub mniejszym stopniu (Z. Radwański) lub b) „wykreowane w oparciu o rekonstrukcję podstawowych założeń, wartości i idei wynikających z całości danego systemu, gałęzi lub dziedziny prawa”, wyrażające „najważniejsze tendencje i kierunki przyjętych rozwiązań”, których poza tym cechą jest niedookreśloność hipotezy i dyspozycji (M. Safjan), lub c) takie, „którym w danym systemie przypisuje się charakter fundamentalny” (tak C. Żuławska, która dodaje, że zasadami prawa są „także konsekwencje norm prawnych, wyprowadzone z nich przez poprawne rozumowanie”).

Inni autorzy przyjmują odmienną koncepcję zasad prawa cywilnego, a mianowicie instytucjonalizują niejako i określają jako „zasady” (prawa cywilnego) podstawowe założenia i idee przewodnie określające najważniejsze cele i wartości, na których opiera się obowiązujący system prawny (gałąź prawa), a które

¹⁰ Chyba najostrzej tę zależność wyraził S. Grzybowski w podręczniku do części ogólnej, stwierdzając, że „Źródłem tych zasad są panujące w określonym kraju i w określonym czasie uwarunkowania polityczne i społeczno-gospodarcze” (*Prawo cywilne – zarys części ogólnej*, Warszawa 1985, s. 34); w innym miejscu ([w:] *System prawa cywilnego*, s. 50) autor ten mówi o zasadach „wynikających z panujących warunków społeczno-gospodarczych”.

¹¹ Pogląd wyróżniający, jako zasady prawa, szczególny rodzaj norm prawnych przeważa w literaturze teoretyczno-prawnej; co do swoistych cech tych norm opinie są jednak zróżnicowane. Por. m.in. J. Wróblewski, *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Warszawa 1959, s. 259; T. Gizbert-Studnicki, *Zasady i reguły prawne*, „Państwo i Prawo” 1988, z. 3, s. 16 i n.; L. Morawski, *Zasady prawa – komentarz krytyczny*, [w:] *Studia z filozofii prawa*, Kraków 2000, s. 69 i n. Z najnowszej literatury por. np. L. Leszczyński, G. Maroń, *Pojęcie i treść zasad prawa oraz generalnych klauzul odsyłających. Uwagi porównawcze*, „Annales UMCS. Sectio G” 2013, Vol. LX, z. 1, s. 81 i n.; a zwłaszcza monografię M. Kordeli, *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, Poznań 2012.

znajdują wyraz w poszczególnych uregulowaniach (tak A. Wolter i współautorzy oraz A. Doliwa i – jak się wydaje – S. Grzybowski; tak też chyba A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian¹²; niejednoznacznie – A. Stelmachowski¹³).

Prima facie różnica między dwoma prezentowanymi w literaturze cywilistycznej koncepcjami zasad prawa (normy prawne – podstawowe założenia i idee przewodnie) jest fundamentalna. Okazuje się jednak, że konsekwencje tych odmiennych pod względem konstrukcyjnym ujęć są mniej doniosłe, niż mogłoby się zrazu wydawać. Celna jest więc – choć w pierwszej chwili zaskakująca – opinia wyrażona przez M. Safjana, że opozycja pomiędzy nimi jest jedynie pozornie istotna.

III. ZNACZENIE ZASAD PRAWA W STOSOWANIU I TWORZENIU PRAWA W ŚWIETLE RÓŻNYCH KONCEPCJI ZASAD

Z wypowiedzi charakteryzujących zasady prawa cywilnego rzeczywistość nie wynika, by odmiennosc wyrażanych poglądów na naturę zasad miała istotny wpływ na ich różne znaczenie w praktyce stosowania prawa, jak też jego tworzenia. Zasady-podstawowe założenia i idee przewodnie nie mogą oczywiście, jako takie, stanowić podstawy rozstrzygnięć sądowych; przez to jednak, że określają zasadnicze cele prawa cywilnego i chronione w nich wartości i znajdują wyraz w poszczególnych jego uregulowaniach, mogą pełnić i pełnią – zgodnie z przyjętymi w doktrynie i orzecznictwie koncepcjami wykładni – rolę funkcjonalnych dyrektyw wykładni obowiązujących przepisów, tudzież funkcję *ratio legis* uzasadniającego – w przypadku luk w prawie – analogię.

W gruncie rzeczy, w świetle wypowiedzi autorów przyjmujących koncepcję zasad prawa jako szczególnego rodzaju norm prawnych, rola zasad-norm przy stosowaniu prawa cywilnego nie różni się, a w każdym razie nie różni się praktycznie, od funkcji spełnianej na tym odcinku przez zasady-podstawowe założenia i idee przewodnie. Zasady-normy prawne mają wprawdzie, czy powinny mieć, jako takie moc wiążącą, ale, po pierwsze, nie są formalnie nadrzędne – co wydaje się być powszechną opinią autorów przyjmujących tę koncepcję zasad¹⁴

¹² Autorzy ci na wstępie przyjmują, że zasady to „pewne wartości, cele, na których opierają się poszczególne unormowania i które pozostają w związku z założeniami ustroju społeczno-politycznego oraz aksjologią właściwą dla danej dziedziny regulacji”, a zarazem konstatują – co nie jest spójne – że „zasady znajdują swoje umocowanie w normach [podkr. – K. S.], doktrynie i tradycji” (A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *op. cit.*, s. 38 i n.).

¹³ Ściślej mówiąc, w rozważaniach A. Stelmachowskiego brak jest wyraźnej deklaracji co do pojęcia „zasad”.

¹⁴ Jednakże M. Safjan (*op. cit.*, s. 327), nie kwestionując braku nadrzędności zasad „na czysto formalnej płaszczyźnie”, wyraża opinię o ich „nadrzędności w znaczeniu funkcjonalnym”. Według Z. Radwańskiego (Z. Radwański, A. Olejniczak, *op. cit.*, s. 16) przypisanie normom-zasadom nad-

– w stosunku do „zwykłych” norm, a po drugie – co w aspekcie dokonywanych porównań istotniejsze – są to normy, które nie mogą stanowić, jak się przyjmuje w literaturze, „podstawy rozstrzygnięcia o kwalifikacji prawnej istniejącego stosunku prawnego oraz wynikających stąd konsekwencjach”, pełnią natomiast „rolę pomocniczą w rekonstrukcji treści innej normy o treści zawierającej wyraźny nakaz określonego zachowania w danej sytuacji”¹⁵. Rola zasad prawa ujmowanych jako normy sprowadza się zatem na płaszczyźnie stosowania prawa do wywierania wpływu na ustalenie w procesie wykładni prawa treści „zwykłych” norm. Innymi słowy, „zasady prawa stanowią istotne narzędzie wykładni i to określa przede wszystkim celowość ich formułowania, poszukiwania czy rekonstruowania”¹⁶. Jedynie na marginesie należy podnieść, że analogiczne (w sferze realnej, a nie werbalnej) postrzeganie roli zasad prawa-norm prawnych w stosowaniu prawa można dostrzec w wypowiedziach niektórych przedstawicieli teorii prawa¹⁷.

W koncepcji zasad prawa-norm prawnych ważną rolę przypisuje się zasadom na obszarze tworzenia prawa, wyznaczają one mianowicie – jak to się określa – kierunek działań prawodawczych¹⁸. Takiej jednakże roli zasad bynajmniej nie podważają autorzy interpretujący je jako podstawowe założenia i idee przewodnie, przeciwnie – rolę tę uznają *ex definitione*¹⁹.

IV. PODSTAWY OBOWIĄZYWANIA LUB KSZTAŁTOWANIA ZASAD PRAWA

Wyróżnianie zasad prawa jako szczególnego rodzaju norm prawnych niejako samo przez się powinno oznaczać – w świetle pozytywistycznej koncepcji źródeł prawa – że są one ustanawiane przez prawodawcę w aktach normatywnych lub kształtują się i są sankcjonowane jako normy prawa zwyczajowego. Cytowane poniżej wypowiedzi mogą jednak nasuwać w tej kwestii niejaki wątpliwości. Co prawda, Z. Radwański zauważa, że zasady-normy są „rekonstruowane na podstawie ustaw przy wsparciu ogólnie akceptowanych w naszej kulturze wartości”. Jednakże C. Żuławska stwierdza, że „wiązanie” zasady (co chyba oznacza „obowiązkiwanie”) wynika z norm prawa, które ją wyrażają, a „ponadto może ono wypływać z powszechnie uznawanej doktryny prawnej, jeżeli przyjmuje ona daną zasadę za obowiązującą” w oparciu o „motywację aksjologiczną, historycz-

---

rzędności „wymaga szczególnego uzasadnienia”, które może też wynikać ze „zwykłych” ustaw; ta ostatnia uwaga nie jest jasna.

¹⁵ M. Safjan, *op. cit.*, s. 328.

¹⁶ *Ibidem*, s. 319.

¹⁷ Por. np. T. Gizbert-Studnicki, *op. cit.*, s. 26; M. Kordela, *op. cit.*, s. 121 i n., 261.

¹⁸ Por. m.in. Z. Radwański, A. Olejniczak, *op. cit.*, s. 16; C. Żuławska, *op. cit.*, s. 24.

¹⁹ Por. A. Doliwa, *op. cit.*, s. 7; A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *op. cit.*, s. 39.

ną, sięgającą do rudymentów kultury prawnej, czy także [...] prakseologiczną”. Nie jest to pewne, ale raczej należy sądzić, że druga część wypowiedzi autorki jest skrótem myślowym opinii wskazującej na szczególnie ważną rolę doktryny w rekonstruowaniu norm-zasad ze „zwykłych” norm, nie zaś wypowiedzią sytuującą doktrynę prawniczą w systemie źródeł prawa. Kilkakrotnie wymieniany wyżej M. Safjan pisze natomiast – co już było cytowane, ale warto w tym miejscu powtórzyć – że zasady prawa są „normą wykreowaną w oparciu o rekonstrukcję podstawowych założeń, wartości i idei wynikających z całości danego systemu, gałęzi czy dziedziny prawa” i dodaje, że są one „rezultatem wykładni, swoistej generalizacji przyjętych konstrukcji podstawowych, obowiązujących w ramach danej gałęzi”, po czym stwierdza, że zasady „muszą znajdować oparcie bezpośrednie lub pośrednie w obowiązującej normie prawnej (zespolu norm)”, choć tylko w nielicznych wypadkach proces ich rekonstrukcji „znajdzie oparcie w konkretnym przepisie prawa”. Językowa treść pierwszego z cytowanych zdań mogłaby nasuwać przypuszczenie, że autor upatruje źródła zasad prawa w „podstawowych założeniach, wartościach i ideach”, co byłoby niekoherentne z koncepcją zasad-norm prawnych. Kolejne cytowane zdania nie potwierdzają tego przypuszczenia. Wynika z nich natomiast, że źródłem zasad nie są z reguły bezpośrednio konkretne przepisy, ale inne normy, a więc rekonstruowanie zasad polega na ich wywnioskowaniu z norm prawnych, nie zaś wyinterpretowaniu bezpośrednio z poszczególnych przepisów, a „podstawowe założenia, wartości i idee” stanowią oparcie dla tych wnioskowań.

Definiowanie zasad prawa cywilnego jako podstawowych założeń i idei przewodnich oznacza, że w tej koncepcji nie występuje kwestia podstaw normatywnych tworzenia zasad i ich obowiązywania. Tak bowiem rozumiane zasady nie są ustanawiane, lecz realizowane i wyrażane przez ustawodawcę w obowiązujących przepisach i z samej definicji (założenia i idee) nie mogą obowiązywać w sensie prawnym. Owszem, wpływają na nie – o czym była mowa – nie tylko stosunki społeczno-gospodarcze i poglądy moralne społeczeństwa (uznawane w społeczeństwie wartości), ale również – czy przede wszystkim – determinują je normy konstytucyjne, w których te stosunki i poglądy znajdują odbicie. Obowiązują jednakże te normy konstytucyjne i normy prawa cywilnego wyinterpretowane i wyinferowane z przepisów, wyrażające i realizujące podstawowe założenia i idee przewodnie, nie zaś te założenia i idee (zasady) jako takie.

Koncepcja zasad prawa-podstawowych założeń i idei przewodnich danej gałęzi prawa nie wyjaśnia sama przez się, wedle jakich kryteriów ustala się zasady, a więc „odkrywa” te założenia i idee. Konstatacja S. Grzybowskiego z 1985 r., że „doktryna nie zdołała stworzyć powszechnie przyjętego zestawienia zasad”, której aktualność potwierdzają różne katalogi zasad w przedstawianych opracowaniach, wskazuje, że kwalifikowanie założeń i idei (określających cele i wartości) jako „podstawowych” i „przewodnych”, a więc jako zasad prawa cywilnego, opiera się

w pewnym stopniu na ocenach subiektywnych. Oceny te nie są jednak dowolne, gdyż są determinowane – o czym była już mowa – stosunkami społeczno-gospodarczymi, powszechnie akceptowanymi w społeczeństwie poglądami moralnymi i normami konstytucji, jak też ukształtowaną historycznie kulturą prawną, a formułowane zasady muszą znajdować – co podkreśla S. Grzybowski – „choćby nie dość precyzyjny wyraz w obowiązujących przepisach”²⁰.

Wskazując na względny subiektywizm ocen przy tworzeniu listy zasad prawa, należy zauważyć, że nie jest on bynajmniej „przypisany” tylko do koncepcji zasad-podstawowych założeń i idei przewodnich, lecz towarzyszy również koncepcji zasad-norm prawnych. Oceny bowiem, jakie normy mają „szczególną doniosłość” czy „charakter fundamentalny” lub „wyrażają najważniejsze tendencje i kierunki rozwiązań” czy „podstawowe założenia, wartości i idee wynikające z [...] gałęzi prawa” – a zasadami w tej koncepcji są, jak pamiętamy, normy prawne wyróżniające się właśnie takimi właściwościami – nie dają się w pełni zobiektywizować. Dowodem tego są różniące się co do treści i liczby katalogi zasad-norm formułowane w literaturze.

UWAGI KOŃCOWE

Różnice w katalogach zasad tworzonych przez poszczególnych autorów, będące następstwem w pewnym sensie naturalnego subiektywizmu ocen co do „szczególnej doniosłości” lub „fundamentalnego charakteru” norm stanowiących zasady albo co do wagi „podstawowych założeń” i „idei przewodnich” będących zasadami, nie oznaczają całkowitej odmienności tych katalogów. Otóż kilka tak samo lub podobnie definiowanych zasad pojawia się we wszystkich lub w prawie wszystkich omawianych opracowaniach, bez względu na przyjmowaną – jedną lub drugą – koncepcję zasad prawa. Przede wszystkim powszechnie przyjmuje się zasadę autonomii woli. W większości opracowań wyróżnia się, choć różnie formułuje, zasadę respektowania w stosunkach cywilnoprawnych słuszności²¹ (przyjmującej w ustawie postać zasad współżycia społecznego, dobrych obyczajów czy względów słuszności). Z reguły wymienia się w nich zasadę bezpieczeństwa obrotu²². Inne wyróżniane w literaturze zasady powtarzają się jedynie w niektórych opracowaniach lub nie powtarzają się w ogóle.

²⁰ Przeto według S. Grzybowskiego nie należy kwalifikować jako zasad prawa cywilnego podstawowych założeń i idei przewodnich, które zdaniem tego czy innego autora prawo cywilne „powinno” realizować, a które nie znajdują żadnego wyrazu w przepisach prawa cywilnego.

²¹ Por. A. Stelmachowski, *op. cit.*, s. 47, 109 i n.; A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *op. cit.*, s. 41; M. Sałjan, *op. cit.*, s. 353.

²² Zasady tej nie uwzględniła jednak w swoim katalogu Z. Radwański, wymienia natomiast zasadę ochrony zaufania z supozycją, że stanowi ona „rdzeń całego szeregu norm składających się na tzw. ochronę dobrej wiary”.

Zgodnie z przyjętym na wstępie założeniem co do zakresu tego artykułu nie zostały w nim przedstawione dokonane w poszczególnych opracowaniach charakterystyki wyróżnionych tam zasad. Brak relacji z tych analiz i ocen oznacza, *volens nolens*, że przedstawiona informacja o wypowiedziach w opracowaniach ogólnych z zakresu prawa cywilnego na temat zasad prawa cywilnego jest fragmentaryczna. Niemniej wynika z niej, że żaden z autorów dokonujących charakterystyki ogólnej prawa cywilnego nie neguje celowości koncepcji zasad prawa i nie rezygnuje z wyróżniania zasad prawa cywilnego, które – bez względu na przypisywany wyrażeniu „zasada prawa” różny sens – służą bez wątpienia i przede wszystkim do syntetycznego i ekspresyjnego przedstawienia najbardziej istotnych i charakterystycznych, wskazujących na najważniejsze cele i szczególnie cenne wartości, cech czy właściwości prawa cywilnego. Wynika z tej informacji poza tym, że użyteczność wyróżniania zasad na płaszczyźnie stosowania prawa nie jest determinowana ich ujmowaniem jako norm prawnych lub określeniem tą nazwą podstawowych założeń i idei przewodnich gałęzi prawa. W obu ujęciach zasady prawa cywilnego określają realizowane przez normy prawa cywilnego zasadnicze cele i wartości i jako takie spełniają istotną rolę przy tworzeniu i w procesie wykładni prawa.

BIBLIOGRAFIA

- Brzozowski A., Kocot W.J., Skowrońska-Bocian E., *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2010.
- Doliwa A., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2012.
- Gizbert-Studnicki T., *Zasady i reguły prawne*, „Państwo i Prawo” 1988, z. 3.
- Grzybowski S., *Prawo cywilne – zarys części ogólnej*, Warszawa 1985.
- Grzybowski S., [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1: *Część ogólna*, red. S. Grzybowski, Wrocław 1985.
- Kordela M., *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, Poznań 2012.
- Leszczyński L., Maroń G., *Pojęcie i treść zasad prawa oraz generalnych klauzul odsyłających. Uwagi porównawcze*, „Annales UMCS. Sectio G” 2013, Vol. LX, z. 1.
- Morawski L., *Zasady prawa – komentarz krytyczny*, [w:] *Studia z filozofii prawa*, Kraków 2000.
- Radwański Z., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2003.
- Radwański Z., *Zarys części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 1979.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2011.
- Safjan M., [w:] *System prawa prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012.
- Stelmachowski A., *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998.
- Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2000.
- Wróblewski J., *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Warszawa 1959.
- Żuławska C., *Zasady prawa gospodarczego prywatnego*, Warszawa 1995.

SUMMARY

The works mentioned in the title present two concepts of the ‘principles of law’ (the civil law). According to the first one, the principles of the civil law are legal norms of particular significance in this field of law; whereas the latter sees the principles of civil law as the fundamental assumptions and guiding ideas of this branch of law. This difference in the understanding of the principles – fundamental as it may seem – does not, actually, affect in any significant or real way the role that particular authors attribute to principles in the process of making, and particularly applying civil law; the principles indicate the proper manner of interpreting legal regulations which is in accordance with the aims and values they express. Moreover, the principles of the civil law, along with the civil method of regulation, create a synthetic image of the aims and values of this branch of law.

Keywords: principles of law; principles-norms; principles-fundamental assumption and guiding ideas; role of principles in civil law